
МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'373.7: [811.111+811.161.2

Вікторія Давиденко, Світлана Мельник

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТАМИ-СОМАТИЗМАМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розглянуто подібність і національні відмінності соматизмів в англійській і українській мовах. Соматичну лексику вважають однією з найстародавніших універсальних лексичних груп. Фразеологізми з соматичними компонентами є надзвичайно активними у формуванні фразеологічних одиниць як в англійській, так і в українській мовах завдяки тому, що вони безпосередньо пов'язані зі сприйняттям світу, його зміною, і викликають асоціації з життям, почуттями, фізичною та розумовою діяльністю, характером людини. Аналіз соматизмів в англійській та українській мовах продемонстрував, що при однаковому значенні соматизма можуть не збігатися образи залежно від культури або побуту носіїв мови.

Ключові слова: соматизм, подібність, національні відмінності, універсальність.

Соматична лексика – одна з найстародавніших універсальних лексичних груп і один з актуальних об'єктів дослідження в порівняльно-історичних, структурно-порівняльних і лінгвокультурологічних працях вітчизняних і закордонних лінгвістів, які виділяють цей пласт лексики першим в лексико-тематичній системі будь-якої мови (Ю. Ю. Аваліані, А. Ф. Богданова, Р. М. Вайнтрауб, Ф. О. Вакк, В. Г. Гак, Ю. А. Долгополов, Е. М. Сендровец, Ю. С. Степанов, А. В. Кунін, Н. М. Шанський та ін.).

Метою статті є виявлення подібностей і національних відмінностей соматизмів в англійській та українській мовах з точки зору міжмовної еквівалентності на основі аналізу їх лексико-семантичних особливостей.

Актуальність дослідження полягає у тому, що нині в сучасній лінгвістичній науці досі не визначена теоретична і практична значущість фразеологізмів із соматичними компонентами, не досліджено їх місце в мовній картині світу.

Лексеми з соматичним компонентом є надзвичайно активними у формуванні фразеологічних одиниць як в англійській, так і в українській мовах завдяки тому, що вони безпосередньо пов'язані зі сприйняттям світу, його зміною, і викликають асоціації з життям, почуттями, фізичною та розумовою діяльністю, характером людини.

Найбільшу кількість фразеологізмів в англійській та українській мовах становлять фразеологізми з компонентами *hand* (рука), *head* (голова), *heart* (серце), *eye* (око), *foot* (нога), що пояснюється не тільки частотою вживання цих лексем, але і тим, що у фольклорних традиціях народів з ними пов'язано безліч символів, які означають певні поняття, стани та вираження певних емоцій.

Матеріалом наукового аналізу слугувала суцільна вибірка 100 соматичних фразеологічних одиниць української мови, відібраних з Oxford Idioms Dictionary for learners of English та їх відповідники з фразеологічного словника української мови В. Білоноженка.

Кількісний аналіз фразеологізмів на позначення частин тіла в англійській мові дав такі результати: ФО з компонентом-соматизмом *hand* (рука) становлять 29% досліджуваного матеріалу, ФО з компонентом-соматизмом *head* (голова) – 26%, ФО з компонентом-соматизмом *eye* (око) – 16%, ФО з компонентом-соматизмом *heart* (серце) – 15%, ФО з компонентом-соматизмом *foot* (нога) – 14%.

Дослідження фразеологічного матеріалу з компонентами-соматизмами в українській мові показало такий результат: найбільшу кількість становлять ФО з компонентом-соматизмом

око – 30%, ФО з компонентом-соматизмом *серце* – 24%, ФО з компонентом-соматизмом *голова* – 20%, ФО з компонентом-соматизмом *рука* – 18%, а ФО з компонентом-соматизмом *нога* становлять лише 8% досліджуваного матеріалу.

Це пояснюється тим, що, крім проблеми розрізнення фразеологізму, перекладач зустрічається з національно-культурними відмінностями між подібними за значенням фразеологічними одиницями в двох різних мовах, причому найчастіше фразеологічні одиниці можуть мати різне стилістичне забарвлення, різну образну основу, різну емотивну функцію. В деяких випадках уживання фразеологізму у вихідному тексті будується на використанні можливостей національно-культурного колориту.

СОМАТИЗМИ З КОМПОНЕНТОМ HAND/РУКА. «Рука» у складі СФО відіграє практично універсальну роль – цей соматизм вживається з різноманітними значеннями. Лексема *рука*, подібно до лексеми *голова*, може вживатися як синонім до самої людини. З єдиною різницею, що голова замінює людину на рівні розуму, поміркованості, а рука – діяльності.

Компонент *рука/hand* найчастіше використовується у значеннях «спілкування», «майстерність», «діяльність». Особливо багато фразеологічних одиниць, у складі яких є цей соматизм, зі значенням «знаходження чогось у когось або одержання чогось», наприклад: *to take something in hand/lay hands on* – заволодівати чимось; *to take oneself in hand* – взяти себе в руки; *hands off!* – руки геть; *to fall/get into somebody's hand* – діставатись комусь.

Численну групу становлять фразеологізми зі значенням діяльності (*to give a free hand* – розв'язати руки; *to be tired/bound hand and foot* – бути зв'язаним по руках та ногах) та майстерності, якості роботи, що особливо чітко можна побачити на прикладах з української мови: *золоті руки, руки не доходять, не покладаючи рук*. Значення спілкування та обміну відображено в таких фразеологічних одиницях: *change hands* – ходити по руках/з рук в руки; *at first/second hand* – з перших/других рук (дізнатись, знати, купити щось).

СОМАТИЗМИ З КОМПОНЕНТОМ HEAD/ГОЛОВА. Дослідивши ФО з компонентом *head/голова* в англійській та українській мовах, маємо змогу групувати їх за такими типологічними ознаками:

- форма та вміст (наповненість) голови: в англійській мові: *not to have a brain in one's head; take smth. to one's head; put smth. out of one's head; a big head hut little wit; soft in the head; touched/weak in the head; long-headed; have a head like a sieve; wooden-headed*; в українській – *мати голову (на плечах); голова варить; розумна/світла голова; розкинути головою; тримати в голові; вітер у голові гуляє; дірява голова; боса голова; порожня/пуста голова; капустяна/куряча голова; голова не половою/клоччям/соломою набита*;

- метафорично відсутність голови, її дефект означає відсутність здорового глузду, і навпаки: *go out of one's head; off one's head; off one's crumpet; off one's onion; lame under the head; have a cylinder missing; two heads are better than one; to have (a sood) head on one's shoulders; to have one's head screwed on right/the right way; have a good head for smth.; have/put an old head on young shoulders*. Українські відповідники: *дурна голова; без голови; в голові кебета догори дригом стала; одна голова добре, а дві краще*;

- неспокій: *to bother (trouble) one's head about smb* – хвилюватись про когось; *to hang down one's head* – впадати у відчай; *to draw (anger, scorn) upon one's head* – розізлити когось.

СОМАТИЗМИ З КОМПОНЕНТОМ EYE / ОКО. Око – це орган зору, завдяки якому людина все бачить і оцінює, очі також можуть бути показником людських стосунків, а також очима можна подавати знаки, що мають конкретне значення.

Наведемо приклади фразеологізмів із компонентом *eye (eyes)*, які описують характерні особливості людини, її вроджені або набуті навички: *have eyes to see* – бути спостережливим; *have eyes like a hawk* – мати гострий зір, бути дуже кмітливим; *a single eye* – цілеспрямованість, чесність, прямолінійність; *an eagle eye* – проникливий погляд; *a keen (quick) eye* – гостре око, спостережливість; *eyes like gimlets* – пронизливий погляд; *have eyes at (in) the back of one's head* – все бачити, все помічати; *have a good eye for (something)* – вміти

давати правильну оцінку, мати хороший смак; *keep an eye on (someone or something)* – пильно дивитись, піклуватися про когось.

Окремо можна виділити групу фразеологізмів, які відображають емоції та стан людини: *eyes on stalks* – очі, повні страху, здивування, цікавості; *have a film over one's (the) eyes* – погано розрізнати, неясно бачити; *one's eyes stand out of one's head* – хтось у стані крайнього здивування, подиву; відчуває сильний біль, переляк; *pipe one's (the) eye* – плакати, заливатися слізьми, проливати сльози; *one's eyes are bigger than one's belly* – очі, що заздряють; *drop (weep) millstones* – не плакати, не зронити і сльози; бути жорстоким, байдужим до чужого горя; *one's eyes grew round* – очі стали круглими (від здивування).

Діяльність людини відображена в таких СФО: *measure smb. with one's eye* – міряти когось поглядом; *put one's eyes together* – заснути; *look smb. in the eye* – дивитися в очі, в обличчя кому-небудь; *keep a jealous eye on sth.* – ревниво споглядати, ревнувати; *go eyes out* – мчати.

Для характеристики певної ситуації існують такі фразеологізми: *hit between the eyes* – зворушити, справити сильне враження; *hit (score) the bull's eye* – 1) попасти в ціль, в яблучко; 2) мати успіх, досягти поставленої мети; *the public eye* – увага, інтерес суспільства; *have one's eyes about sth.*; *keep one's eyes wide open* – пильно стежити, уважно спостерігати; бути на сторожі, бути обережним.

Обставинна характеристика виражається такими фразеологізмами: *in one's mind's eye* – в уяві, в думках; *in smb's eyes* – у чийось очах, на думку когось; *with an eye on (to)* – з якоюсь метою; *with one's eyes open* – свідомо, враховуючи всі наслідки.

СОМАТИЗМИ З КОМПОНЕНТОМ HEART / СЕРЦЕ. В англійській картині світу *heart* означає осередок емоцій та символізує почуття, переживання, настрої, наприклад почуття:

– щирості: *from the bottom of one's heart* – від щирого серця; *with all one's heart* – від усієї душі;

– радості: *cheer (delight, gladden, rejoice, warm) the cockles of one's heart* – радувати серце;

– болі: *heart is bleeding* – серце кров'ю обливається; *to eat one's heart out* – серце болить;

– неспокою: *lie at smb's heart* – мати тягар на серці; вдачі: *to win one's heart* – заволодіти чийось серцем;

– переживання: *to take something to heart* – брати близько до серця; спокою: *set one's heart at rest* – заспокоїтись, не хвилюватись.

Соматизм *серце* часто вживається для опису характеру людей: *to have heart of gold/big/soft/kind heart* – мати золоте/добре/велике серце.

Дуже часто використання слова *heart* вказує на позитивні якості людини. Досить часто *серце* пов'язане з поняттям кохання: *to open one's heart to* – віддати комусь своє серце; *to break one's heart* – розбити серце, *to follow the dictates of one's heart* – слухати своє серце, *to win smb's heart* – добитись чийогось серця.

З *серцем* пов'язані поняття совісті, доброти: *a kind heart* – добре серце; *my heart smotes me* – відчувати докори сумління.

Серце уособлює мудрість, мудрість почуття на протигагу розумової мудрості голови. Обидва способи розумні, проте серце – це ще і співчуття: *one's heart goes out to* – від душі комусь співчувати; *one's heart warms towards her* – хтось від душі співчуває їй.

Досить яскраво специфічні властивості мови, а отже, і мовна картина світу виявляються у синонімії. Багатство синонімії та пов'язана з нею різноманітність внутрішньої форми слів-синонімів засвідчують своєрідність образного сприймання тих чи інших явищ різними етносами. Наприклад, коли людина дуже страждає, переживає, в Україні говорять: *впиватися п'явкою в серце, вражати (вціляти) в серце, давити каменем на серце, заганяти голки в серце, кидати жарину в серце, наставляти ніж на серце, серце наче рукою здавило, серце рветься на шматки, серце стискається, холодна жаба сидить під серцем, коти шкребують на серці.*

СОМАТИЗМИ З КОМПОНЕНТОМ FOOT/НОГА. «Нога і слід (стопа) у своїй символіці тісно між собою пов'язані. На ногах міцно стоїш на землі, ними щось топчеш або

завдяки ним ходиш. Слідом стопи є те, що залишається після відходу. Слід вказує на те, в якому напрямку хтось пішов» [1, с. 363].

Нога асоціюється з рухом і швидкістю. Ці два явища можуть бути різними, наприклад: *сунути нога за ногою, налягати на ногу, перебирати ногами*. Своє ставлення до когось також можна виразити через ФО *упасти комусь до ніг, хапати когось за ноги, топтати під ноги*.

У сталих словосполученнях *ноги* досить часто протиставляються *голови* і пов'язаному з нею ментальному началу, як діючий і механічний орган – розумному: *за дурної голови ноги терплять, через дурну голову нема ногам спокою*.

Соматичні фразеологізми з цим компонентом можуть віддзеркалювати значення стійкості або її відсутності (як у прямому, так і переносному значенні) і впевненості в собі: *стати на ноги, втрачати ґрунт під ногами, ґрунт поповз з-під ніг, стояти однією ногою в могилі*.

Семантика правого і лівого у відношенні до ноги (як і руки) є універсальною, наприклад, *встати з лівої ноги*. «Лівий» в цьому випадку означає щось неправильне, негативне.

Ноги відображають у собі почуття впевненості, успіху, стабільності: *to stand on one's own two feet* – стояти обома ногами на землі; *to feel/find one's feet* – відчувати землю під ногами; *to get back on one's feet* – стати на ноги.

Як бачимо, соматизми з компонентом *hand / рука* є найуживанішою групою як в англійській, так і в українській мовах через те, що їхня активність пов'язана з усвідомленням англійців та українців *руки* водночас як первинного і універсального органу праці.

Проте в англійській мові спостерігається перевага соматизмів з цим компонентом над українськими. Це пояснюється передусім тим, що в англійській мові існують два компоненти (*arm, hand*), які є відповідниками українського компоненту *рука*. Англійське *arm* означає всю кінцівку – від кінчиків пальців до плеча, або анатомічно від плеча до ліктя. Українська *рука* відповідає англійським *arm і hand*.

Компонент *hand/рука* використовується в наступних лексико-семантичних значеннях: характер, фізичний стан, якісна характеристика людини, розумова діяльність, дії та вчинки людини.

Кількість англійських соматизмів з компонентом *head* набагато більше, ніж в українській мові з компонентом *голова*. Це пояснюється тим, що в результаті лексико-семантичного перетворення компонент *head/голова* отримує різні додаткові значення в англійській та українській мовах.

Соматизми з компонентом *head/голова* належать до наступних лексико-семантичних груп: характер, фізичний стан, розумова діяльність, соціальний стан, портрет, дії та вчинки людини, почуття.

Компонент соматизмів *eye/око* утворює лексико-семантичні групи: характер, фізичний стан, якісна характеристика людини, розумова діяльність, соціальний стан.

Компонент *heart/серце* належить до таких лексико-семантичних груп: емоції, почуття, характеристика людини, діяльність людини, розумова діяльність, характер. Велика кількість фразеологізмів з компонентом *душа* має еквіваленти у фразеологічних одиницях англійської мови з компонентом *серце*. Цей факт можна пояснити відмінністю в етнічному стереотипі сприйняття цього поняття.

У фразеологізмах компонент *foot/нога* реалізує переважно своє первинне значення, тобто «засіб» пересування людини. Компонент *foot/нога* належить до лексико-семантичних груп: характер, ставлення, фізичний стан, дії та вчинки людини, розумова діяльність.

Дослідження символічної цінності назв частин тіла для носіїв обох мов дозволило виявити певні особливості культури народів, інформацію, закодовану в компонентах фразеологізмів.

Певні соматичні фразеологізми мають подібне значення в обох мовах, що пояснюється універсальністю цих слів-символів, спільністю асоціативно-образного мислення та наявністю спільних логіко-фразеологічних ідей у носіїв англійської та української мов. Проте іноді виявляється національно-культурна своєрідність уживання цих соматизмів у сфері вираження емоцій.

Порівняльний аналіз п'яти компонентів соматизмів англійської та української мов продемонстрував їх спільність та відмінність. В обох мовах при їх аналізі виявляються як спільні риси, притаманні людському колективу незалежно від мовної приналежності, так і специфічні особливості. При однаковому значенні соматизма можуть не збігатися образи залежно від культури або побуту носіїв мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод // Вопросы общей и частной теории перевода / Л. Бархударов. М. : Междунар. отношения, 1975. 240 с.
2. Дубенко О. Ю. Англо-американські прислів'я та приказки: Посібник для студентів і викладачів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2004. 416 с.
3. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Черкаси: Брама, 2004. 276 с.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

4. Словник фразеологізмів української мови / Укл. : В.М. Білоноженко та ін. К.: Наук. думка, 2003. 1104 с.
5. Oxford Idioms Dictionary for learners of English. Oxford: OUP, 2004. 543 p.
6. Seidl J., McMordie W. English Idioms and How to Use Them. Oxford. 1988. 500 p.
7. Whiting B.J. Modern Proverbs and Proverbial Sayings. Cambridge, 1989. 340 p.

Davidenko V., Melnyk S. Linguistic aspect of phraseological units with components of somatism in the english and the ukrainian languages.

The article is intended to examine the similarity and national differences of somatisms in the English and the Ukrainian languages. Somatic vocabulary is considered to be one of the ancient universal lexical group. Idioms with somatic components are extremely active in the formation of phraseological units in both Ukrainian and English due to the fact that they are directly related to the perception of the world, its change, and cause associations with life, feelings, physical and mental activity, and the character of a person.

Analysis of somatisms in English and Ukrainian has shown that with the same value of somatic its images may not coincide, it depends on the culture or way of life of native speakers.

Key words: somatism, similarity, national differences, universality.

УДК 811.161.2'373.2'282.2 (477.87)

Ганна Кінаш

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ СКЛАДНИКІВ ТКАЦЬКОГО ВЕРСТАТА У ВЕРХОВИНСЬКІЙ ГОВІРЦІ СЕРЕДНЬОЗАКАРПАТСЬКОГО ГОВОРУ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ ТА СПОРІДНЕНИХ МОВАХ

У статті розглянуто вплив на верховинську говірку середньозакарпатського говору південно-західного наріччя споріднених слов'янських мов та літературної української мови на різних мовних рівнях. Зокрема, виділено фонетичні та морфемні зміни, а також наведено типову парадигму відмінювання лексем за типом словозміни у сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: компаративістика, наріччя, говірка, говір, семантика, похідність.

Верховинська говірка, можна стверджувати, по праву отримала як мовний, так і політико-історичний колорит, адже жоден з діалектів української мови не став настільки близьким і водночас настільки віддаленим від усіх слов'янських мов. Це можна пояснити географічним розташуванням, оскільки це територія між двома культурними сферами – східнослов'янсько-візантійською та західноєвропейсько-латинською. Звичайно, впливи держав-представниць цих історико-культурних течій мали силу і тиск на мовну політику, однак вони не завадили розвитку ремесел, зокрема ткацького, як на своїй території, так і на захоплених.

Ткацька лексика Закарпаття – одна з найдавніших лексичних груп, що зазнає оновлювальних процесів. Рухливість та змінюваність цієї системи зумовлює актуальність дослідження